



جذب سرمایه گذار جهت پروژه های نفت و انرژی در مناطق آزاد

محمد صادقی راد، سعید فلاح زاده

۱- مدیر پروژه حوزه نفت و انرژی جزیره قشم

۲- مدیر بخش برق پروژه حوزه نفت و انرژی جزیره قشم

شرکت نام آوران دلوار NDEC

m.sadeghirad@ndec.ir

خلاصه

مدت زمانی است مناطق آزاد به عنوان راهکاری برای تغییر جهت کلی اقتصاد از درونگرایی به برونگرایی و تجارت آزاد، مورد استفاده اغلب کشورهای در حال توسعه قرار گرفته است. در این مقاله ابتدا به تعریف منطقه آزاد در ایران و نقاط مختلف جهان پرداخته شده و اهداف شکل گیری این مناطق از ابتدا تا کنون مورد بحث قرار گرفته است. با مطالعه تجربه ایجاد مناطق پردازش صادرات در سایر کشورها و هم چنین تجربیات مناطق آزاد در ایران، مقایسه ای اجمالی میان اهداف، بستر شکل گیری، محتوای سیاست های انگیزشی و ... نیز ارائه می گردد. همچنین با مقایسه شرایط موجود در مناطق آزاد ایران و چالش های موجود در مسیر رسیدن به اهداف و جذب سرمایه گذار جهت پروژه های نفت و انرژی، سعی شده است تا با ارائه استراتژی مناسب در جهت جذب سرمایه گذار در پروژه های حوزه نفت و انرژی مناطق آزاد حرکت شود.

کلمات کلیدی: نفت، انرژی، مناطق آزاد، سرمایه گذار

۱. مقدمه

مناطق آزاد در ایران با راه اندازی منطقه آزاد کیش در سال ۱۳۵۹ شکل گرفتن و در سال های بعد مناطق دیگری شامل قشم، چابهار، اروند، ارس (جلفا)، انزلی و ماکو به آن اضافه گردید. مناطق ویژه اقتصادی و آزاد تجاری از ظرفیت های گوناگونی برای خلق مزیت های اقتصادی برخوردارند. این ظرفیت ها اگر در چارچوب درستی به کار گرفته شوند، می توانند ابزاری موثر برای ترقی و رشد صنعتی باشند. تعریف استراتژی درست و راهکارهای اجرایی مناسب با استفاده از تجربه کشورهای موفق دنیا در خصوص مناطق آزاد برای رسیدن به این اهداف و جذب سرمایه گذار جهت پروژه های نفت و انرژی ضروری به نظر می رسد. بر همین اساس در این مقاله سعی گردیده تا با استفاده از تجربیات کشورهای موفق و همچنین نقطه نظرات سرمایه گذاران نسبت به ارائه برخی از روش های اجرایی اقدام گردد.

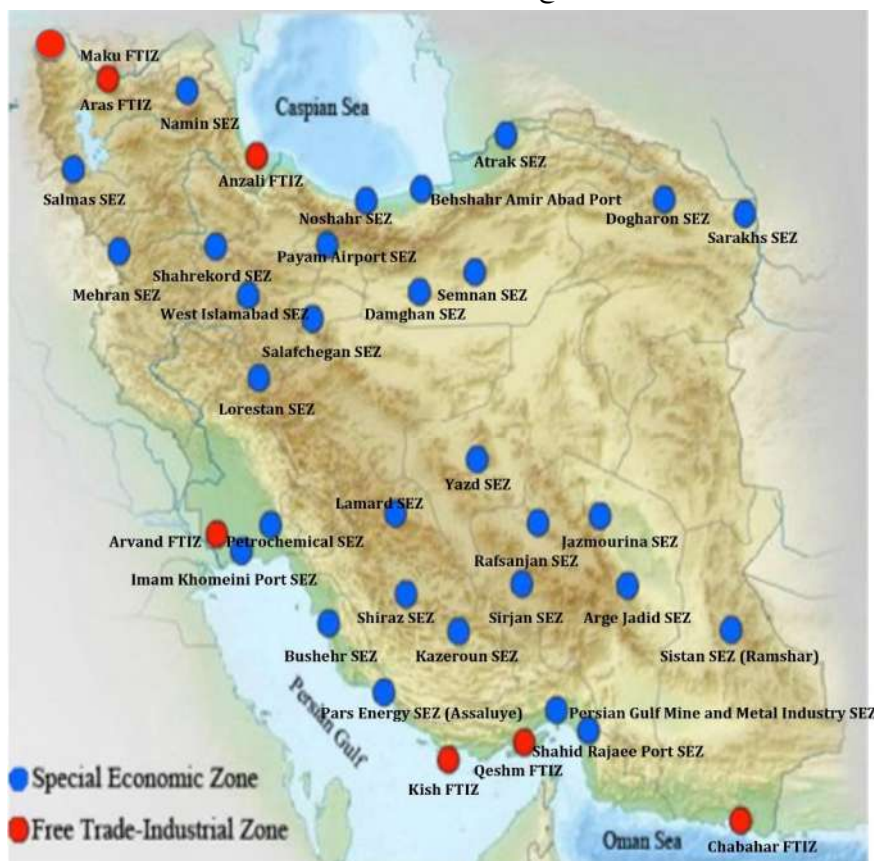
در این مقاله سیر تحول مناطق آزاد از ابتدا تاکنون مورد بحث قرار خواهد گرفت. سپس در ادامه ویژگی ها و عملکرد برخی از کشورهای موفق دنیا در بخش اداره مناطق آزاد مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه در خصوص وضعیت و شرایط مناطق آزاد ایران توضیحاتی ارائه شد. در انتها با توجه به تجربیات کشورهای مختلف دنیا و همچنین تجربه سرمایه گذاران در مناطق آزاد ایران نسبت به ارائه راهکارهای اجرایی براساس مدل مدیریت استراتژیک اقدام شده است.

۲. سیر تحول مناطق آزاد ایران و جهان

امروزه ایجاد مناطق آزاد تجاری (Free Trade Zone) و ویژه اقتصادی (Special Economic Zones (SEZs)) به عنوان ابزاری برای تحقق استراتژی های توسعه برون نگر با هدف توسعه صادرات، جذب سرمایه های خارجی، ایجاد اشتغال و تقویت تولید مورد توجه بسیاری از کشورهای دنیا قرار گرفته است [۱].



لیست مناطق آزاد و مناطق ویژه اقتصادی ایران به شرح زیر می باشد:



شکل ۱: مناطق آزاد و مناطق ویژه اقتصادی ایران

تعاریف گوناگونی از مناطق آزاد ارائه شده است، اما در عین حال می توان وجه اشتراک واحدی میان این تعاریف مشاهده کرد؛ این وجه اشتراک دلالت بر آن دارد که در این مناطق محدودیت های گمرکی و مالیاتی، موانع قانونی به منظور تسهیل سرمایه گذاری داخلی و خارجی، نسبت به سایر مناطق کشور کمتر است یا اساساً وجود ندارد. بنا به تعاریف بین المللی، منطقه آزاد محدوده حراست شده بندری و غیربندری است که از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره گیری از مزایایی نظیر معافیت های مالیاتی، بخشودگی سود و تعرفه گمرکی، همچنین سهولت و تسریع در فرآیندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه گذاری خارجی و انتقال فناوری به توسعه سرزمین اصلی کمک می نماید. سازمان توسعه صنعتی سازمان ملل متحد (UNIDO) منطقه آزاد تجاری را محرکی در جهت تشویق صادرات صنعتی می داند. همچنین در برداشت جدید از مناطق آزاد که به منطقه آزاد پردازش صادرات معروف است به ناحیه صنعتی ویژه ای در خارج از مرز گمرکی، که تولیداتش جهت گیری صادراتی دارند، گفته می شود.

در تعریفی دیگر؛ به محدوده جغرافیایی مشخص که قوانین گمرکی محدوده گمرکی کشور در آن اجرا نمی شود و به منظور تسهیل در امر واردات و صادرات کالا و حمایت از صنعت داخلی کشور و همچنین جذب فناوری های نوین در امر تولید و توسعه منطقه ای در مبادی گمرکات و نقاط مرزی کشور ایجاد می شود، مناطق ویژه تجاری صنعتی، نام گذاری شده است. از جمله مزایای این مناطق نیز بارگیری سریع کشتی و هواپیما از طریق کاهش و حذف موانعی همچون تعرفه های تجاری بالا مقررات پیچیده و بازرسی های گمرکی است. همچنین این نقاط می توانند به عنوان مراکز کار و تولید متمرکز که شامل واردات مواد اولیه و قطعات و صادرات محصولات تولید شده باشند [۲].

اصطلاحی که بیش از سایر اصطلاحات در مجامع و سازمان های بین المللی و نشریات معتبر علمی جهانی به کار می رود، عبارت "منطقه پردازش صادرات" است. فلسفه رواج این اصطلاح را بایستی ناشی از تغییر در استراتژی توسعه صنعتی در کشورهای در حال توسعه طی سه دهه اخیر از استراتژی



جایگزینی واردات به استراتژی توسعه صادرات دانست. چنین به نظر می رسد که اصطلاح "منطقه پردازش صادرات" بیش از سایر اصطلاحات، گویای این استراتژی است و بیشتر مبین فعالیت هایی است که در یک منطقه آزاد یا ویژه صورت می گیرد و اهداف آن را گویاتر بیان می کند. پذیرش استراتژی فوق از تغییر در اصطلاحاتی که توسط سازمان های بین المللی نیز به کار می رود به خوبی مشهود است .

یکی از علل بروز تعاریف مختلف مناطق آزاد اقتصادی در واقع روند توسعه آنها در طول تاریخ می باشد روند تغییرات مناطق آزاد با گذشت زمان در شکل شماره زیر نشان داده شده است.

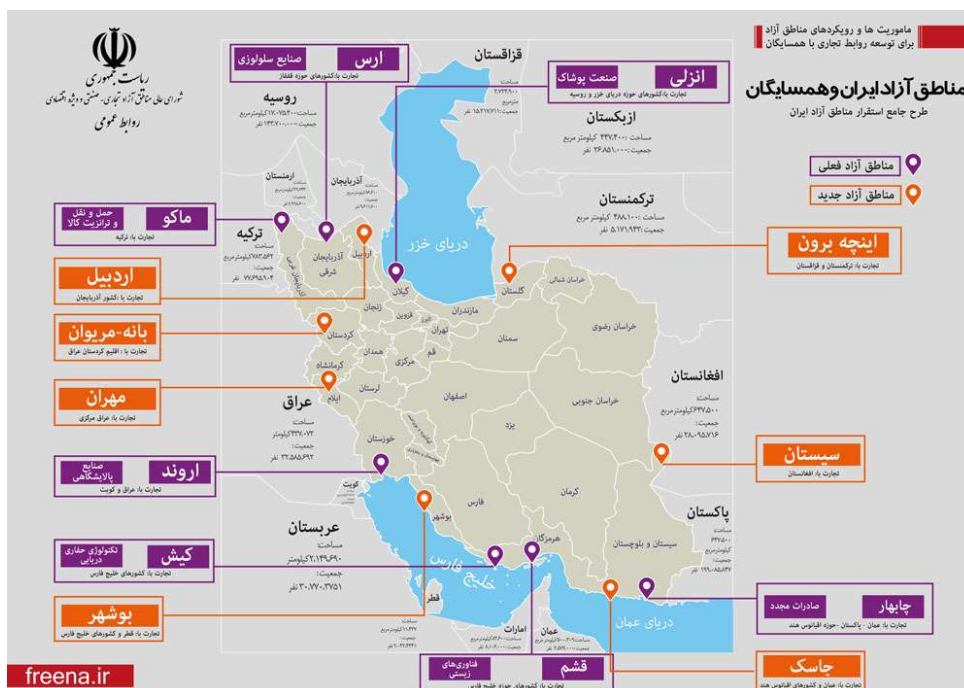


شکل ۲: تغییرات مناطق آزاد با گذشت زمان [۲].

ساختار ابتدایی اینگونه مناطق در بنادر آزادی شکل گرفت که تنها خدمات آنها ارائه سرویس های بازرگانی و انبارداری در محدوده ی تأسیسات بندری بود. با گذشت زمان برخی از این بنادر آزاد به مناطق بدون تعرفه گمرکی ارتقاء یافته و تأسیسات تولیدی سبک در آنها جای داده شد. گام بعدی در روند توسعه مناطق آزاد اقتصادی، گسترش نواحی فرآیندهای صادراتی بود که منجر به تشویق توسعه تولید در منطقه با رویکرد صادرات محصولات شد و در نهایت با ارائه سیاست ها و مقررات متفاوت از قوانین اقتصاد ملی گام نهایی خود را به سوی فراهم نمودن فضایی مناسب برای سرمایه گذاران برداشتند. روند طی شده نشان می دهد که امروزه مناطق آزاد مفهوم و معنای بسیار وسیع تر از قبل از جنگ جهانی دوم و حتی یک دهه پیش دارند. در حقیقت، در بنادر آزاد در گذشته تنها و یا به طور عمده ورود و صدور کالا با هدف گسترش بازرگانی خارجی، بدون حقوق و تعرفه گمرکی مورد توجه بود؛ حال آنکه در تعبیر امروزی، علاوه بر تجارت آزاد به سرمایه گذاری و تولید نیز توجه می شود .



همچنین ذکر این نکته ضروری است که هر یک از کشورهای مختلف دنیا در تأسیس مناطق آزاد می توانند اهداف خاصی را نیز مد نظر قرار داده اند؛ به عنوان مثال در کشور ترکیه افزایش صادرات صنعتی، شتاب بخشیدن به ورود سرمایه های خارجی، انتقال تکنولوژی به کشور، جلب سرمایه ها در بخش مولد، افزایش میزان بهره وری از امکانات، مبادلات و اعتبارات بین المللی مد نظر بوده است. لیست مناطق آزاد کنونی و همچنین مناطق آزاد جدید طبق گزارش روابط عمومی شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی به شرح زیر می باشد:



شکل ۳. مناطق آزاد ایران [۱۹].

۳. ویژگی ها و عملکرد برخی از کشورهای موفق

جهت بررسی نحوه اداره مناطق آزاد در نقاط مختلف دنیا و مقایسه با شرایط اداره مناطق آزاد در ایران، در مطالعه انجام شده چهار کشور موفق در اداره مناطق آزاد (چین، امارات، هند و کره جنوبی) مورد توجه قرار می گیرد:

۲-۱ چین:

اولین مناطق آزاد اقتصادی چین در سال ۱۹۷۹ و به صورت ۴ منطقه ویژه اقتصادی در نواحی ساحلی شکل گرفتند و مطابق مقررات وضع شده، شرکت ها و موسسات خارجی برای سرمایه گذاری و ایجاد شرکت های مشترک مجاز شدند. در سال ۱۹۸۴ دو منطقه از ۴ منطقه مذکور به مناطق پردازش صادراتی و دو منطقه دیگر به مناطق ویژه اقتصادی ترکیبی تبدیل شدند. این مناطق ویژه اقتصادی چند ویژگی مهم داشتند. آنها در منطقه ساحلی نزدیک هنگ کنگ، ماکائو و تایوان و دور از مراکز اقتصادی و شهرهای بزرگ ایجاد شدند. در حال حاضر هر ۴ منطقه از مناطق آزاد اقتصادی فراگیر و مراکز اقتصادی چندجانبه هستند.

بعد از تجربه موفق ۴ منطقه ویژه اقتصادی مورد اشاره در سال ۱۹۸۴ جزیره هاینان و ۱۴ شهر ساحلی دیگر و ۱۰ شهر دیگر در سال ۱۹۸۵ تحت عنوان مناطق توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی تشکیل و از برخی مزایا و مشوق های مناطق ویژه اقتصادی بهره مند شدند. از سال ۱۹۹۱ به بعد سیاست اقتصاد باز چین از سواحل به مناطق داخلی کشور گسترش یافت و ۶ منطقه دیگر توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی ایجاد گردید. در سال ۱۹۹۴ چند پارک صنعتی و تعداد دیگری منطقه توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی ایجاد شد. تا اکتبر سال ۱۹۹۲ تعداد ۱۸۷۴ از انواع مناطق توسعه ای در چین وجود داشت.



تا سال ۲۰۰۱ تعداد ۱۵ منطقه آزاد تجاری در سطح ملی در چین شکل گرفت. به طور کلی مناطق آزاد تجاری نسبت به دیگر مناطق آزاد اقتصادی، ناحیه کوچکتري را پوشش می دهند. این مناطق از سیاست نظارت تعرفه‌ای ویژه و سیاست تجاری شبه آزاد از لحاظ سرمایه، کالا، خدمات و نیروی کار بهره می برند. به علاوه ساکنین دائمی ندارند که یکی از تفاوت های این مناطق با دیگر مناطق آزاد اقتصادی چین می باشد.

برخی از مناطق آزاد تجاری چین بر تجارت متمرکز هستند نظیر منطقه آزاد تجاری کینگ دائو و برخی بر پردازش کالاها تمرکز دارند نظیر منطقه آزاد تجاری شانتو جیانو در منطقه ویژه اقتصادی شنژن و برخی دیگر مناطق آزاد تجاری فراگیر هستند (در هر دو زمینه فعالند) نظیر منطقه آزاد تجاری دالیان. به غیر از مناطق آزاد تجاری و مناطق پردازش صادراتی، مناطق ویژه اقتصادی بخشی از سیستم ملی تعرفه های گمرکی هستند و از معافیت و تخفیفات مالیاتی و حقوق گمرکی واردات برخی از کالاها و یارانه صادراتی در طول یک دوره مشخص برخوردار می شوند. به منظور تمرکز و استانداردسازی صنایع پردازشی موجود، جذب صنایع پردازشی جدید، پیشگیری از قاچاق و تداوم صنایع پردازشی صادرات گرا بعد از پیوستن چین به WTO، در سال ۲۰۰۰ میلادی ۱۵ منطقه پردازش صادراتی در داخل مناطق توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی شکل گرفتند. بر خلاف مناطق توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی، مناطق پردازش صادراتی یک منطقه محصور داخل یک منطقه توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی هستند که تجارت آزاد را داخل سرزمین (قلمرو) ملی ولی خارج از سیستم تعرفه گمرکی ملی انجام می دهند. در طول زمان ابزارهای حمایتی در مناطق آزاد اقتصادی چین تغییر کرده و با کاهش یافته است. به غیر از مناطق پردازش صادراتی، معافیت حقوق گمرکی واردات تجهیزات، مواد خام و کالاهای واسطه ای به تدریج حذف شده است.

در سال ۲۰۱۳ نسل جدیدی از مناطق آزاد تجاری در منطقه شانگهای به صورت آزمایشی (pilot) و عمدتاً با هدف ارتقاء نوآوری های نهادی به ویژه در بخش تامین مالی، مرکزیت مدیریت زنجیره عرضه، ارتقاء مدیریت دولتی نوآورانه و ارتقاء تجارت خدمات از جمله خدمات مالی شکل گرفته.

در سال ۲۰۱۳ میلادی حدود نیمی از سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) در کشور چین، ۴۴ درصد صادرات این کشور، ۶/۳ درصد از اشتغال در کشور مذکور، به مناطق ویژه اقتصادی اختصاص داشته است.

دلایل متعددی برای رشد اقتصاد چین و به تبع آن مناطق آزاد آن برشمرده می شود، اگرچه نمی توان موفقیت تجربه مناطق آزاد را جدا از موفقیت اقتصاد چین در دو دهه اخیر ارزیابی کرد، اما مهم ترین عوامل موثر بر عملکرد موفق این مناطق عبارتند از بسترهای نهادی، زیرساخت های اقتصادی و تجاری و سیاست ها و مقررات انگیزشی [۲] و [۳].

الف- بستر نهادی :

نهادهای اجتماعی و سیاسی نقش قابل توجهی بر تحول اقتصاد چین داشته اند. صاحب نظران چینی در بررسی علل عدم رشد و توسعه (علی رغم عوامل مثبت مانند صنایع اولیه و مادر یا ویژگی تلاش، نظم و صرفه جویی چینی ها) به این نتیجه رسیدند که نقطه کور مساله، فقدان فضای مناسب کسب و کار و محیط نامناسب برای تولید و بهره وری است که محصول اقتصاد غیر رقابتی به شمار می رود. آن ها دریافتند که استعداد چینی ها و اقوام دیگر در فضای نهادی ویژه ای شکوفا شده و سرعت می گیرد که در آن فضا حقوق مالکیت، رقابت، وجود سازمان های پاسخگو، آزادی سیاسی، فرهنگ خدمت و تلاش و بالاخره سنت عدالت و مساوات در برابر قانون وجود داشته باشد. با چنین زمینه ای، اقتصاد چین از اواخر دهه ۱۹۸۰ به سوی برخی اصلاحات نهادی مانند استقرار تدریجی محیط رقابتی، حمایت از حقوق مالکیت، حرکت به سمت باز کردن اقتصاد به روی سرمایه گذاران خارجی، برقراری امنیت و ثبات در داخل و روابط خارجی و عدالت قضائی، رفت. در کنار این اصلاحات، نقش اقتصادی دولت در مدیریت و ثبات بخشی بر فرآیند توسعه تقویت شد.

موثر بودن اصلاحات نهادی وابستگی کامل به کارایی بستر اجرایی و اداری دارد. به عبارت دیگر باید در کنار اصلاح نگرش سیاست گذاری و مقررات، به مسائل اساسی مانند عدم تغییرات اساسی و کوتاه مدت در مقررات و روندهای اجرایی، کاهش فساد اداری، تسهیل ترتیبات و تشریفات اجرایی و یکسان و شفاف سازی روندهای نظارتی توجه اساسی شود تا محیط مناسب و مقررات مساعد به وسیله تنگنایهای اجرایی و اداری خنثی نشود. بنابراین اگر موفقیتی در مناطق آزاد چین مشاهده می شود تا حد زیادی مدیون احساس امنیت سرمایه گذاران خارجی و محیط مناسب کسب و کار است که در اثر اصلاحات نهادی حاصل شد. به عنوان نمونه در ۱۵ سال منتهی به ۱۹۹۷، تعداد پروژه های سرمایه گذاری مستقیم خارجی از ۶۳۸ پروژه به ۱۸۶۴۴ پروژه افزایش یافت که دلیلی برای انگیزه سرمایه گذاران خارجی و مناسب شمردن محیط اقتصادی چین است.

ب- زیرساخت های اقتصادی و تجاری:

برتری و مزیت مناطق آزاد چین در این اصل اساسی نهفته است که فضای مناسب برای سرمایه گذاری صنعتی و تجاری در این مناطق فراهم شد و با مساعدت های جدی دولت، زیرساخت های لازم برای بهبود شرایط تولید، کاهش هزینه محصولات، انتقال مدیریت



تکنولوژی و در نهایت امکان بازاریابی برای محصولات چینی به وجود آمد. گرچه اصلاح سیاست‌ها و مقررات عامل مهمی به شمار می‌رود، اما آمادگی زیرساخت‌های مناسب برای تولید و صادرات و تقویت توان فنی - اداری مناطق آزاد، کمک شایانی به روند توسعه صنعتی و توان رقابت چین کرد. از سوی دیگر مناطق آزاد و ویژه اقتصادی الگوی مناسبی برای دیگر مناطق شد و این مناطق بر سطح اشتغال، ترازپرداخت‌ها، تراز بازرگانی، تقویت بازار سرمایه و به طور کلی اصلاح مسیر توسعه اقتصاد ملی اثر گذاشت. وجود زیرساخت‌های قوی و پیشرفته که یا به صورت مستقیم به وسیله دولت احداث شده یا با پشتوانه و تسهیلات دولتی به وسیله بخش خصوصی شکل گرفته است، باعث گردیده که کیفیت و هزینه تولید کاملاً در حد رقابت بین‌المللی شود و با توجه به سهولت و جذابیت مقررات، امکان جذب سرمایه‌ها و فناوری خارجی وجود دارد. به طوری که بنا بر گزارش تجاری ماهانه چین، سهم شرکت‌های خارجی - چینی در صادرات چین، از ۳۵/۲ درصد در سال ۱۹۹۲ به ۴۳/۱ درصد در سال ۱۹۹۸ بالغ شده است.

ج- سیاست‌های انگیزشی:

در مناطق آزاد چین همانند نقاط مختلف دنیا سیاست‌های تشویقی به منظور جذب سرمایه گذار و توسعه صادرات وجود دارد که مختصری از آن به شرح ذیل عنوان می‌گردد:

- در هر چهار نوع منطقه ویژه چین معافیت مالیاتی دو ساله و تخفیف ۵۰ درصدی سه ساله برقرار است. برای بنگاه‌های به کارگیرنده فناوری سطح بالا سه سال دیگر تخفیف ۵۰ درصدی در نظر گرفته شده و برای بنگاه‌های صادرات‌گرا از زمانی که ارزش صادراتشان از ۷۰ درصد بیشتر شود نرخ مالیات ۱۰ درصدی اعمال می‌شود ۵ درصد کمتر از نرخ معمول).
- مناطق محصور و پردازش صادرات از عوارض و مالیات بر ارزش افزوده تجهیزات مدیریتی و اداری و مواد خام وارداتی معاف هستند. در دو منطقه دیگر این معافیت ویژه بنگاه‌های صادرات‌گرا است.
- دو منطقه محصور و پردازش صادرات از اخذ گواهینامه برای مواد خام، تجهیزات و لوازم اداری وارداتی در جهت پردازش معافند و دو منطقه دیگر فقط در موارد خاص از این معافیت بهره‌مندند.
- فروش داخلی تولیداتی که از مواد خام وارداتی استفاده کرده‌اند در مناطق محصور با پرداخت مالیات بر اساس مواد خام وارداتی و در سه منطقه دیگر با پرداخت مالیات به عنوان کالای نهایی امکان‌پذیر است.
- بازگشت مالیاتی (ارزش افزوده) برای کالای نهایی ساخته شده از مواد داخلی در مورد مناطق پردازش صادرات پس از ورود مواد به منطقه و در مورد سه منطقه دیگر در صورت خروج کالا از قلمرو چین امکان‌پذیر است.
- ضمانت‌نامه بانکی در مناطق محصور و پردازش صادرات لازم نیست؛ اما در دو منطقه دیگر لازم است.
- بازگشت مالیاتی برای سرمایه‌گذاری مجدد در مناطق توسعه اقتصادی و فناوری و مناطق توسعه صنایع دارای فن‌آوری سطح بالا ۴۰ درصد و برای بنگاه‌های صادرات‌گرا و کاربران فن‌آوری سطح بالا بطور کامل است [۳] و [۴].

۲-۲-۲- امارات:

در حال حاضر بیش از ۳۸ منطقه آزاد در سراسر کشور امارات متحده عربی در حال فعالیت هستند و حدود ۹ منطقه آزاد نیز در حال ساخت است. مناطق آزاد در تمام امیرنشین‌های ۷ گانه دبی، عجمان، ابوظبی، شارجه، فجیره، راس الخیمه و ام القوین پراکنده هستند. مناطق آزاد در امارات به ۳ دسته کلی مناطق آزاد دریایی، مناطق آزاد فرودگاهی و مناطق آزاد مستقر در سرزمین اصلی تقسیم می‌شوند. به منظور حمایت از سرمایه‌گذاران، به خصوص سرمایه‌گذاران خارجی مشوق‌های متعددی در این مناطق در نظر گرفته شده است.

منطقه آزاد جبلعلی در ۳۵ کیلومتری جنوب شهر دبی قرار دارد و صرفاً جهت انجام فعالیت‌های اقتصادی، تولیدی، صنعتی و ترانزیت، تجهیز و فعال شده و سایر عوامل مرتبط مورد نیاز اعم از مراکز اقامتی مسکونی، مراکز مالی، پولی و اعتباری در سرزمین اصلی جانمایی و احداث گردیده‌اند. این منطقه بندری بزرگ ۶۷ لنگرگاه کشتی و ترمینال کانتینر با مدرن‌ترین وسایل تخلیه و بارگیری دارد. شرکت‌هایی از ۹۰ کشور دنیا در این منطقه مستقر می‌باشند که اغلب آن‌ها متعلق به انگلستان، هندوستان و آمریکا است.

- در منطقه آزاد حمیره در شارجه برای ۲۴۰۰ کارمند و پرسنل، منطقه مسکونی ایجاد شده و کارخانجات نساجی، سیمان و مجتمع روغن‌گیری سویا و انبار برای سایر محصولات وجود دارد.

- در منطقه آزاد فرودگاه شارجه (سیف) عمدتاً صنایع متوسط و سبک مستقر هستند و دولت شارجه حدود ۲۰۰ میلیون دلار برای توسعه زیرساخت‌های این منطقه سرمایه‌گذاری نموده است.



• در منطقه آزاد فجیره ۳۰ درصد شرکت‌های مستقر در آن تولیدی هستند و مابقی مربوط به بخش مونتاژ، تجارت و خدمات می‌باشند.

در مناطق آزاد کشور امارات تسهیلاتی به شرح ذیل برقرار می‌باشد:

- معافیت ۱۰۰ درصدی از مالیات صادرات و واردات
- برخورداری از حق مالکیت صددرصدی برای اتباع خارجی
- بازگشت ۱۰۰ درصدی سرمایه و سود
- معافیت مالیات شرکتی حداقل ۱۵ سال و حداکثر ۵۰ سال از زمان راه اندازی
- نرخ صفر درصدی مالیات بر درآمد افراد
- مالیات بر سود سرمایه (capital gain) وجود ندارد.
- مالیات بر ارزش افزوده وجود ندارد.
- هیچ گونه کنترل ارزی وجود ندارد.
- تضمین در مورد عدم ملی کردن سرمایه‌های خارجی
- امکان استفاده از نیروی کار با ملیت‌های مختلف
- انجام سریع مراحل ثبت شرکت در عرض یک هفته و ورود به مرحله اجرایی
- همکاری و مساعدت در مورد استخدام نیروی کار و خدمات حمایتی مانند تکفل و مسکن.

در حال حاضر مالیات صرفاً از شرکت‌ها و بنگاه‌های فعال در صنعت نفت و گاز از قبیل انتقال نفت و فرآورده‌های نفتی و شعب بانک‌های خارجی اخذ می‌گردد. نرخ مالیات در صنعت نفت و گاز به طور کلی حدود ۵۵ درصد است که در امارات ۷ گانه و بسته به سود شرکت و نظر حاکم امیرنشین می‌تواند تغییر کند. نرخ مالیات بر فعالیت‌های بانکی حدود ۲۰ درصد است که تغییر محسوسی در امارات ۷ گانه ندارد [۵] و [۶].

۳-۲- هند:

هند جزو اولین کشورها در آسیاست که اقدام به برقراری منطقه آزاد پردازش صادراتی در سال ۱۹۶۵ نمود. اولین مناطق پردازش صادراتی در هند در سال ۱۹۶۵ (کاندلا) و ۱۹۷۳ (سانتاکروز) شکل گرفت. اما مشخص نبودن اهداف تأسیس این مناطق، نظارت‌های بیش از حد بر مناطق، محدود بودن سرمایه-گذاری مستقیم خارجی در این مناطق، محدودیت اختیارات مقامات مسوول مناطق و ... موجب شد تا پایان سده بیستم میلادی هند نتواند از مناطق آزاد خود بهره مناسب را ببرد.

از سال ۲۰۰۰ میلادی پس از ارائه برنامه جدید برای تأسیس مناطق ویژه اقتصادی در این کشور تغییرات اساسی در جهت‌گیری‌های مناطق به وجود آمد. در سال ۲۰۰۰ میلادی مناطق ویژه اقتصادی در هند شکل گرفتند و مناطق پردازش صادراتی در ۴ نقطه هند به مناطق ویژه اقتصادی تبدیل شدند و در سال ۲۰۰۳ میلادی دیگر مناطق پردازش صادراتی به مناطق ویژه اقتصادی تبدیل گشتند.

دولت هند طی سال‌های ۲۰۰۴ لغایت ۲۰۰۹ میلادی مناطق آزاد تجاری و انبارداری را معرفی کرد. مناطق آزاد تجاری و انبارداری به عنوان دسته‌ای از مناطق ویژه اقتصادی با تمرکز بر تجارت و انبارداری شکل گرفته‌اند و تمامی امتیازات مناطق ویژه اقتصادی در این کشور قابل تعمیم به مناطق آزاد تجاری و انبارداری هستند. در مناطق آزاد تجاری و انبارداری، زیرساخت‌هایی برای انبار کردن انواع مختلفی از کالاها و محصولات، انتقال تجهیزات و ... در نظر گرفته شده است.

برخی امتیازات و تسهیلات اعطایی به سرمایه‌گذاران برای تأسیس واحدهای صنعتی در مناطق ویژه اقتصادی هند به قرار ذیل است (شایان ذکر آن که در این کشور مناطق آزاد تجاری به عنوان زیر مجموعه مناطق ویژه اقتصادی تعریف شده‌اند و قوانین مناطق ویژه اقتصادی قابل اجرا در مناطق آزاد تجاری در این کشور است):

- عدم نیاز به کسب مجوز واردات
- آزادی واردات تمام کالاها و مواد مورد نیاز به غیر از اقلام ممنوعه
- امکان فروش کالاهای تولیدی به بازار داخلی تا ۵۰ درصد.
- ارائه اعتبارات مالی با شرایط آسان
- استفاده از جوایز صادراتی، در صورتی که مواد اولیه از داخل کشور تأمین شود.
- تخفیف ۵۰ درصد در قیمت فروش و اجاره زمین.



- معافیت از حقوق گمرکی برای ۵ سال
- اعمال ۱۰۰ درصد معافیت مالیات بر درآمد برای ۵ سال و ۵۰ درصد تخفیف برای ۲ سال بعد
- اعمال معافیت مالیات بر ارزش افزوده کالاهای صادراتی
- درخصوص کالاهای تولید شده در مناطق ویژه اقتصادی که در بازار محلی به فروش می رسند، مالیات بر ارزش افزوده و مالیات بر فروش قابل اعمال است.
- کالاهایی که در سرزمین اصلی تولید شده و از طریق مناطق آزاد تجاری به خارج صادر می شوند شامل مزایایی نظیر معافیت از پرداخت مالیات محلی (مالیات بر فروش، مالیات بر ارزش افزوده و...)، معافیت از پرداخت مالیات بر درآمد (سود) می شوند.
- ارزش افزوده ای که توسط بنگاه های مستقر در مناطق آزاد تجاری به واسطه ارائه خدمات تولیدی نظیر بسته بندی، بسته بندی مجدد، برچسب گذاری و سایر خدمات شامل خرید مواد جهت ایجاد ارزش افزوده، ایجاد می شود (صادرات مجدد)، از مالیات های محلی معاف است و همچنین از معافیت از مالیات بر درآمد بر صادرات مجدد محصولات وارداتی نیز بهره مند می شوند.
- طی سال های ۲۰۰۵ لغایت ۲۰۰۶ میلادی، حدود ۵ میلیارد دلار از مجموع صادرات ۱۰۲/۷ میلیارد دلاری هند (حدود ۵ درصد) از طریق مناطق ویژه اقتصادی این کشور صورت گرفته است. در سال ۲۰۱۴ معادل ۲۶ درصد از صادرات این کشور و ۴ درصد از اشتغال کشور هند به مناطق ویژه اقتصادی کشور مذکور اختصاص داشته است [۲]، [۷] و [۸].

۲-۴ کره جنوبی:

دولت کره جنوبی در سال ۱۹۶۵ اقدام به ایجاد تعداد محدودی منطقه آزاد تجاری و پردازش صادراتی نمود. در مناطق آزاد معافیت دائم از مالیات کسب و کار و مالیات بر ارزش افزوده کالاهای سرمایه ای وارداتی برقرار گردید. همچنین شرکت ها در ۵ سال نخست (فعالیت خود در این مناطق) از معافیت کامل مالیات بر درآمد شرکت، مالیات بر دارایی و مالیات بر زمین برخوردار شدند و برای ۳ سال بعد از ۵۰ درصد تخفیف مالیاتی برخوردار گشتند. تا سال ۱۹۸۴ شرکت های مستقر در منطقه ماسان می توانستند با تجدید قرارداد هر ۱۰ سال یک بار، برخورداری از مشوق های مالیاتی را تداوم دهند. در سال ۱۹۸۴ تخفیف ۵۰ درصدی ۳ ساله حذف شد و در سال ۱۹۹۱ نیز معافیت ۵ ساله مالیاتی فقط به مناطق پردازش صادراتی محدود گردید. تا قبل از سال ۱۹۸۰ مالکیت صد درصدی شرکت تاسیس شده در منطقه برای سرمایه گذاران خارجی مجاز بود و سرمایه گذاران کره ای فقط می توانستند با سرمایه گذاران خارجی در منطقه مشارکت کنند و سهم کره ای ها نباید بیش از ۵۰ درصد می شد. در سال ۱۹۸۰ دولت به کره ای ها اجازه داد تا در مناطق پردازش صادراتی بدون محدودیت، سرمایه گذاری کنند.

در ابتدای تاسیس این مناطق تمامی تولیدات ساخته شده در منطقه باید به بازارهای جهانی صادر می شد ولی پس از سال ۱۹۸۰ این مقررات تغییر یافت و تمامی تولیدات بنگاه های مستقر در این مناطق (در مورد تولیدات الکتریکی و الکترونیکی تا ۵ درصد این تولیدات) می توانست با پرداخت حقوق گمرکی در بازار داخلی هم فروخته شود. هر سرمایه گذار پیش از اجرای برنامه خود یک قرارداد ده ساله برای اجاره زمین یا کارخانه با مدیریت منطقه امضا می کند و در صورت تمایل به ادامه فعالیت باید درخواست قرارداد ده ساله دیگری قبل از اتمام دوره قبل ارائه نماید. این پروسه عمدتاً به این دلیل صورت می گیرد تا اگر مدیریت منطقه در باید که نوع فعالیت شرکت برای توسعه منطقه مناسب نیست، فعالیت مورد نظر در منطقه پایان یابد. از دیگر ابزارهای تشویقی در مناطق پردازش صادراتی کره جنوبی می توان به معافیت کامل از حقوق گمرکی و مالیات روی مواد خام، قطعات و اجزاء، ماشین آلات و تجهیزات مورد نیاز برای فعالیت های تولیدی در منطقه اشاره کرد.

در سال ۲۰۰۷ میلادی، سهم مناطق ویژه اقتصادی کره جنوبی از جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی FDI در این کشور معادل ۲۸ درصد و سهم این مناطق از مجموع صادرات این کشور معادل ۱۱ درصد بوده است. در این سال تعداد ۱۳۰۰۰ نفر در مناطق ویژه کره جنوبی مشغول به کار بوده اند [۲] و [۹].

۳. مقایسه قوانین و مشوق های موجود در ایران و نقاط مختلف دنیا

در جدول ذیل مقایسه ای بین قوانین و مشوق های متفاوتی که در ایران و برخی از کشورهای مورد مطالعه برای سرمایه گذاری در مناطق آزاد وجود دارد انجام گرفته است. نتایج بررسی های انجام شده نشان می دهد نوع مشوق هایی که در ایران و کشورهای مورد مطالعه وجود دارد تقریباً یکسان می باشد و تفاوت در سوق دهی سیاست های کلان اقتصادی در مناطق آزاد جهان به سوی تولید و صادرات است. همچنین عملکرد مناطق آزاد جدا از مشوق های



مالی وابسته به انتخاب درست محل ایجاد مناطق مذکور و ایجاد صنایع بهینه با توجه به شرایط هر منطقه و موقعیت جغرافیایی و همچنین احداث زیر ساخت‌های مناسب است.

با عنایت به توضیحات فوق الذکر و به منظور تبیین توضیحات عنوان شده در خصوص رویکرد صادراتی بودن سیاست‌های اقتصادی در کشورهای موفق دنیا در اداره مناطق آزاد، مقایسه زیر در خصوص معافیت‌های مالیاتی به عنوان یکی از مشوق‌های اقتصادی در مناطق آزاد در کشورهای مختلف صورت گرفته است:

براساس بررسی‌های انجام شده، مشوق‌های مالیاتی در حوزه مالیات‌های مستقیم در مناطق به استثنای ارمنستان و قزاقستان که معافیت‌های گسترده‌ای برای مناطق آزاد پیش‌بینی کرده‌اند، در سایر کشورها عمدتاً معافیت‌ها معطوف به مالیات بر شرکت‌ها و تقریباً محدود و هدفمند است. این در حالی است که در مناطق آزاد ایران، کلیه منابع مالیاتی از جمله ثروت، حقوق و درآمد معاف از پرداخت مالیات هستند. از سوی دیگر در اغلب کشورهای منتخب، معافیت‌های مالیاتی در مناطق آزاد غالباً کمتر از ۱۰ سال است. در مناطق آزاد چین به عنوان یکی از مناطق موفق، شرکت‌ها فقط برای دو سال از پرداخت مالیات بر درآمد معاف هستند، اما در مناطق آزاد ایران از زمان شروع بهره‌برداری تا ۲۰ سال، معافیت از مالیات پیش‌بینی شده است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد در برخی کشورها، مشوق مالیاتی خاصی برای مناطق آزاد پیش‌بینی نشده است و برخی کشورها نیز طی سال‌های اخیر گرایش به کاهش مشوق‌های مالیاتی در این مناطق داشته‌اند.

جدول ۱: مقایسه مناطق آزاد ایران و چهار کشور موفق

موضوع	ایران	چین	امارات	هند	کره جنوبی
معافیت مالیاتی	معافیت ۲۰ ساله از شروع فعالیت	معافیت از مالیات بر درآمد و لزوم پرداخت مالیات ۱۵ درصدی برای تجارت	معافیت از مالیات به مدت ۱۵ سال و قابل تمدید	معافیت ۱۰۰ درصد برای پنج سال (خارجی‌ها سه سال و پنجاه درصد تخفیف برای دو سال بعد)	- معافیت دائم از مالیات فعالیت‌های کسب و کار - معافیت مالیات بر ارزش افزوده کالاهای سرمایه‌ای وارداتی - معافیت پنج ساله مالیات بر درآمد و تخفیف ۵۰ درصدی سه ساله بعد از آن
حقوق گمرکی	معافیت ۱۰۰ درصد	به طور کلی معاف است اما برای برخی از کالاها که در منطقه به فروش می‌رسد نیمی از حقوق گمرکی اخذ می‌گردد.	معافیت ۱۰۰ درصد	معافیت پنج ساله - عدم بررسی گمرکی و تنها براساس خوداظهاری	معافیت کامل حقوق گمرکی برای کالاهای مواد خام، قطعات، اجزا و ماشین آلات و تجهیزات، تولیدات صادراتی
مالکیت خارجی	۱۰۰ درصد	۱۰۰ درصد	۱۰۰ درصد	۱۰۰ درصد	۱۰۰ درصد
مشوق صادراتی	صادرات معاف از تعرفه بوده و سود نیز تا ۱۰ سال معاف است.	معاف از عوارض صادراتی	۱۰۰ درصد معافیت صادرات و واردات	مجوز صادرات مجدد کالاهای وارداتی و حتی کالاهای وارد شده با وام	مشوق صادراتی مانند وام با نرخ بهره پایین.

در این ارتباط در مناطق آزاد ترکیه، درآمد حاصل از فعالیت‌های تولیدی از پرداخت مالیات معاف و در اندونزی درآمد شرکت‌ها حاصل از فعالیت خاص مشمول مالیات با نرخ ترجیحی است. این در حالی است که در اغلب کشورهای عربی از جمله امارات متحده عربی، کویت، مصر، قطر و عمان نیز معافیت‌ها مدت‌دار (از حداقل ۵ سال تا حداکثر ۲۰ سال) بوده و امکان تمدید آن برای یک دوره وجود دارد. ضمن اینکه در کشورهای نظیر کره جنوبی، تونس،



کنیا و غنا که در ابتدا معافیت‌های مدت‌دار در این مناطق اعمال می‌شد، بعد از مدتی تخفیف مالیاتی یا نرخ‌های ترجیحی را جایگزین معافیت کردند. برخی دیگر از کشورها مانند اسپانیا و لهستان نیز فقط از تخفیف مالیاتی و اعتبارات مالیاتی برای سرمایه‌گذاری یا سرمایه‌گذاری مجدد در مناطق آزاد استفاده می‌کنند. در این بین چین ترکیبی از مشوق‌های مالیاتی شامل معافیت مدت‌دار و سپس تخفیف مالیاتی و سپس امکان تمدید آن و اعتبار مالیاتی در صورت سرمایه‌گذاری مجدد را برای مناطق آزاد پیش‌بینی کرده است. این در حالی است که در کشورهای اروپایی معمولاً اعطای مشوق مالیاتی نسبت به سایر نقاط جهان، کمتر و در حوزه‌های محدودتری به کار می‌رود. البته در دهه اخیر در برخی از کشورهای اروپایی نیز حذف یا کاهش مشوق‌های مالیاتی خاص مناطق آزاد در پیش گرفته شده است. برای مثال، کشوری مانند ایرلند از سال ۲۰۰۵ نرخ مالیات در منطقه آزاد را به نرخ رایج در سایر مناطق افزایش داد، پرتغال نیز در حال همگرایی نرخ مالیات در مناطق آزاد به نرخ مالیات رایج است، اما در تایلند مشوق‌های مالیاتی خاصی برای مناطق آزاد اعمال نمی‌شود، بلکه کل تایلند به سه منطقه بر حسب توسعه یافتگی تقسیم می‌شود و مشوق‌های مالیاتی باتوجه به سطح توسعه یافتگی مناطق به کار می‌رود. بنابراین مناطق آزاد نیز برحسب اینکه در کدام منطقه از تایلند قرار می‌گیرند، امکان بهره‌مندی از مشوق‌های خاص آن مناطق را دارند. با توجه به تجارب کشورها، برای افزایش کارایی مشوق‌های مالیاتی مناطق آزاد در ایران، پیشنهاد می‌شود مشوق‌های حوزه مالیات‌های مستقیم به صورت ترکیبی با تمرکز بیشتر بر ماهیت فعالیت‌ها معرفی شوند.

۴. ویژگی‌ها و عملکرد مناطق آزاد تجاری - صنعتی ایران

وابستگی شدید اقتصاد ایران به تک محصول نفت و دلارهای نفتی، همواره کشورمان را با مشکلات عدیده مواجه ساخته است. نوسانات شدید درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت با تغییر قیمت نفت و یا تغییر در شرایط سیاسی، بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی و به تبع آن فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی را متأثر و ضربه‌پذیر ساخته است. از این رو بر اساس خط‌مشی شماره ۴ قانون برنامه اول توسعه مبنی بر «ایجاد رشد اقتصادی در جهت افزایش تولید سرانه، اشتغال مولد و کاهش وابستگی اقتصادی با تأکید بر تولید محصولات استراتژیک و مهار تورم» از طریق: «برداشتن کلیه موانع و ایجاد همه گونه تسهیلات برای توسعه صادرات کالاهای صنعتی براساس مزیت‌های کشور از جمله ایجاد مناطق صنعتی آزاد جهت استقرار صنایع تولیدکننده محصولات صادراتی و جذب سرمایه در این صنایع» (بند ۳۹ خط‌مشی شماره ۴)، ایجاد مناطق آزاد در دستور کار قرار گرفت.

به موجب تبصره ۱۹ قانون برنامه اول توسعه مصوب ۱۳۶۸ مجلس شورای اسلامی، به دولت اجازه داده شد حداکثر در سه نقطه از نقاط مرزی کشور، مناطق آزاد تجاری صنعتی تأسیس نماید. همچنین قانون چگونگی اداره این مناطق در ۷ شهریور ۱۳۷۲ در ۲۶ ماده و ۴ تبصره به تأیید مجلس شورای اسلامی رسید و مجوز اداره مناطق آزاد جزیره کیش، قشم و چابهار به عنوان مناطق آزاد تجاری - صنعتی صادر گشت.

قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشور مشتمل بر ۲۶ ماده و ۴ تبصره در تاریخ ۱۳۷۲/۶/۷ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. مطابق بند (۱) این قانون، هدف از تشکیل مناطق آزاد تجاری و صنعتی بدین شرح بیان شده است: "تسریع در انجام امور زیربنایی، عمران و آبادانی، رشد و توسعه اقتصادی، سرمایه‌گذاری و افزایش درآمد عمومی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه ای، تولید و صادرات کالاهای صنعتی".

تأسیس این مناطق در جهان، بیشتر در کشورهایی با موفقیت همراه بوده است که حرکت پیوسته و باثباتی را در سطح ملی برای جبران عقب‌ماندگی‌های اقتصادی - اجتماعی خود سازمان داده و ورود به عرصه تولید و تجارت در جهان را در دستور کار خویش قرار داده‌اند. بدین معنا، ایجاد مناطق آزاد در هر کشور را نه به صورت اقدامی مجزا از اقتصاد ملی، بلکه باید به منزله ابزاری برای توسعه صنعتی و بخشی از راهبردهای کلان برای توسعه اقتصادی - اجتماعی تلقی کرد.

بانک جهانی (۱۹۹۲) هدف از ایجاد مناطق آزاد تجاری در کوتاه‌مدت را افزایش صادرات، ایجاد فرصت‌های اشتغال، ترغیب سرمایه و شتاب بخشیدن به توسعه منطقه و در درازمدت، انتقال تکنولوژی، کسب و ارتقای مهارت‌های مدیریتی و رشد اقتصاد کشور می‌داند. از این روی ضروری است تا با برنامه‌ریزی و اتخاذ سلسله تصمیمات متوالی و متناسب با زمان و توجه به قابلیت‌های منطقه؛ حصول اهداف این مناطق را پیگیری کرد.

عدم موفقیت نسبی در تجربه کشورهای در حال توسعه، اغلب به شفاف نبودن اهداف و استراتژی‌ها بازمی‌گردد. این کشورها بدون توجه به پتانسیل‌ها، امکانات و محدودیت‌های خود و صرفاً تحت تأثیر موفقیت چند کشور دیگر، اقدام به تأسیس چنین مناطقی نموده‌اند. درحالی‌که موفقیت کشورهایی نظیر کره دقیقاً در راستای اتخاذ استراتژی‌های صحیح و اصولی و با برخورداری از امکانات مطلوب داخلی و شرایط خارجی از نظر تاریخی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی صورت گرفته است.

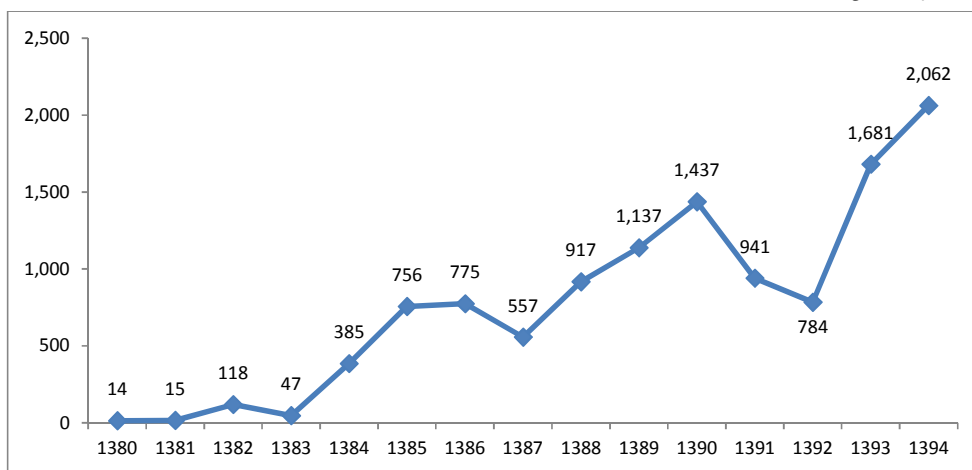
در کشور ما و به منظور تسهیل سرمایه‌گذاری و توسعه مناطق آزاد امتیازات قانونی ذیل در نظر گرفته شده است:



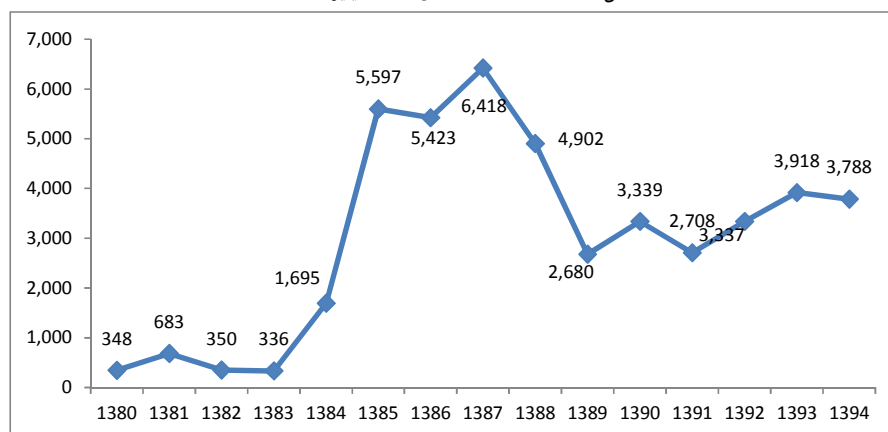
- آزادی ورود و خروج سرمایه و سود حاصل از آن
- حمایت و ضمانت سرمایه‌های خارجی، آزادی عمل در اشتغال نیروی انسانی، بیمه و تامین اجتماعی
- معافیت مالیاتی بیست ساله
- تجویز تاسیس بانک‌ها و بیمه‌های خارجی
- مشارکت خارجی‌ان در فعالیت‌های اقتصادی به هر نسبت
- برخورداری از مقررات خاص در صادرات واردات و امور گمرکی
- لغو روادید و سهولت در صدور مجوز ورود اقامت خارجی‌ان
- انتقال سهم داخلی کالاهای تولید شده در این مناطق به سایر نقاط بدون تشریفات گمرکی و ثبت سریع شرکت‌ها و مالکیت‌های صنعتی و معنوی در مناطق آزاد [۱۰-۱۲].

۵- تحلیل عملکرد مناطق آزاد در ایران:

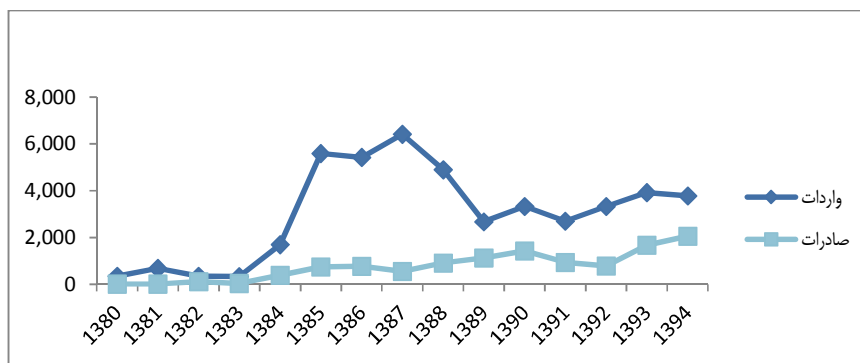
مرور عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی در ایران گویای آن است که این مناطق در دستیابی به اهداف تعیین شده، موفقیت کامل به دست نیاورده اند. دلیل اول ایجاد مناطق آزاد توسعه صادرات بوده است. مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران [۲۰] در گزارشی آمار زیر را در این زمینه ارائه نموده است:



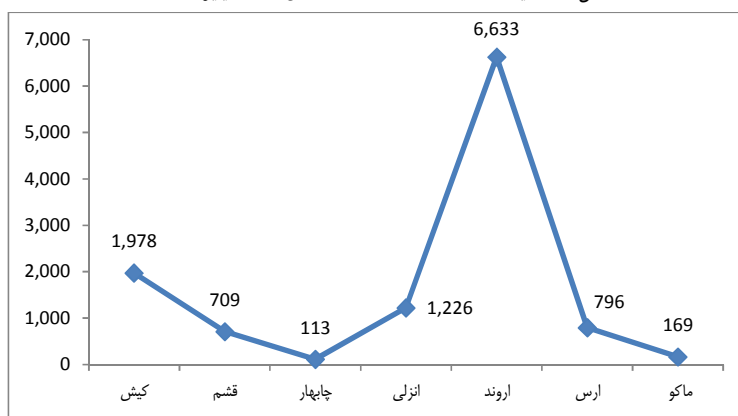
شکل ۴: صادرات سالانه مناطق آزاد (میلیون دلار)



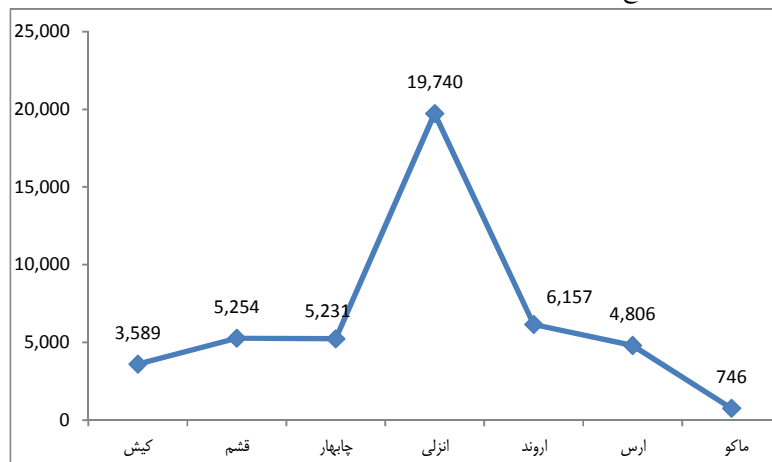
شکل ۵: کل واردات انجام شده به مناطق آزاد به منظور ورود به سرزمین اصلی و تولید، مصرف و عرضه در مناطق (میلیون دلار)



شکل ۶: مقایسه واردات و صادرات در مناطق آزاد (میلیون دلار)



شکل ۷: جمع صادرات مناطق آزاد به تفکیک طی سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴ (میلیون دلار)



شکل ۸: واردات به تفکیک مناطق آزاد طی سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴ (میلیون دلار)

مقایسه ارائه شده در شکل شماره ۶ بیانگر آن است که بر خلاف هدف تعیین شده از ایجاد مناطق آزاد که توسعه صادرات می باشد، واردات در این مناطق به مراتب از صادرات بیشتر بوده است.

طبق اعلام کارشناسان اقتصادی مناطق آزادی که روزی با هدف تبدیل به سکو صادرات ایجاد شده بودند در هر یک از سال های ۹۴ و ۹۵ سهمی کمتر از یک درصد از صادرات کشور داشتند. طبق آمار اعلامی توسط دبیرخانه مناطق آزاد تمام حجم کالا صادر شده از این مناطق در سال ۹۴ و ۹۵ به ترتیب

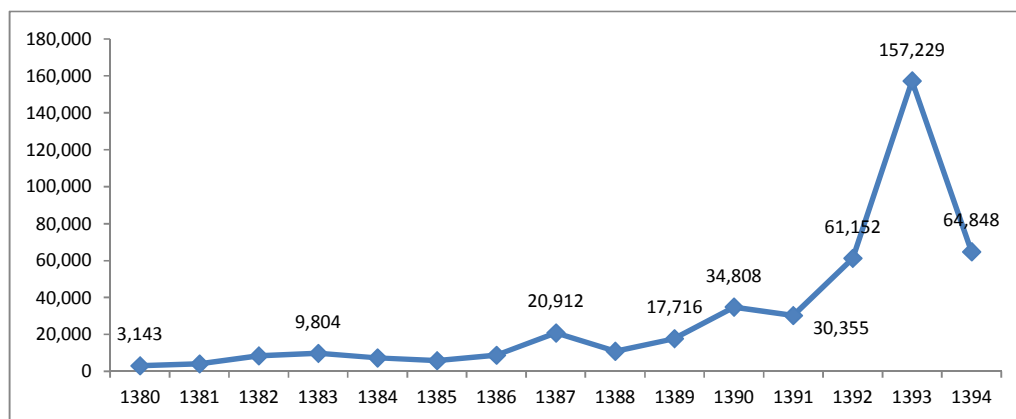


۲۵۹,۸ و ۳۴۹,۳ میلیون دلار بوده است. این آمار نشان از آن دارد که میزان صادرات در مناطق آزاد نسبت به تمام صادرات در ایران در ۲ سال اخیر چیزی نزدیک به زیر یک درصد است.

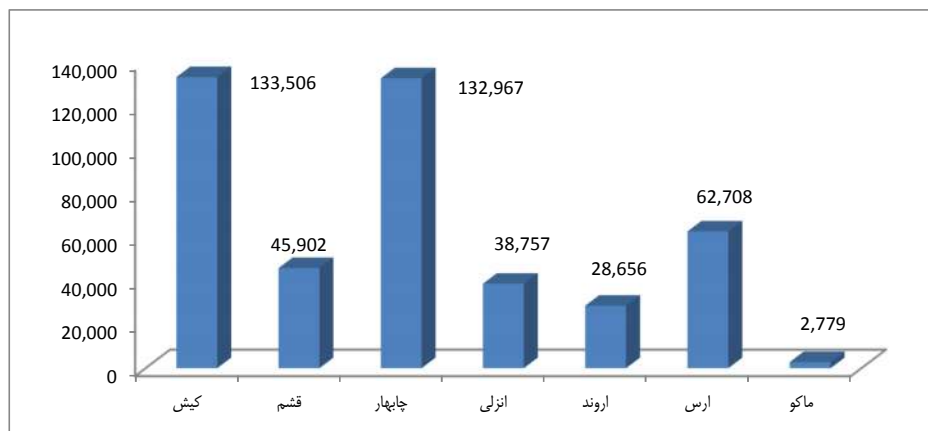
جدول ۲: مقایسه کل صادرات ایران نسبت به صادرات مناطق آزاد

	سال ۹۴	سال ۹۵
میزان صادرات کل کشور	۴۲,۴۱۵ میلیارد دلار	۴۳,۹۳۰ میلیارد دلار
میزان صادرات از کل ۷ منطقه آزاد	۲۵۹,۸ میلیون دلار	۳۴۹,۳ میلیون دلار
سهم مناطق آزاد در کل صادرات	۰,۶۱ درصد	۰,۸۱ درصد

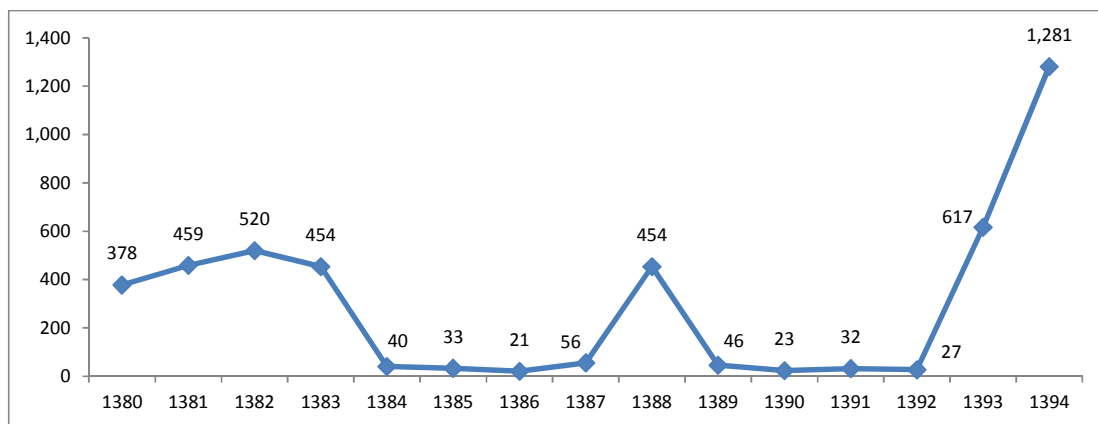
توجه دوم ایجاد مناطق آزاد سرمایه گذاری خارجی در این مناطق بوده است. مرکز تحقیقات و بررسی های اقتصادی، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران [۲۰] آمار زیر را در این زمینه ارائه نموده است:



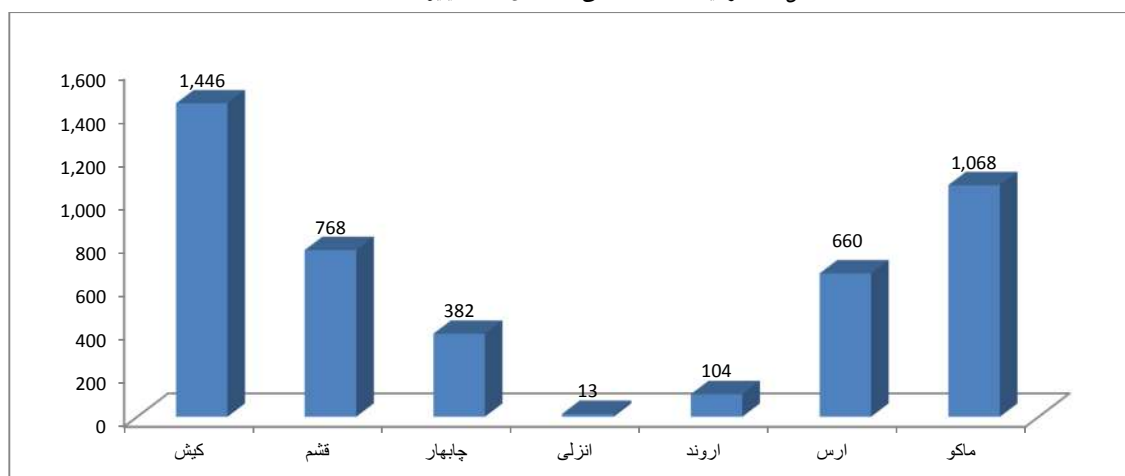
شکل ۹. سرمایه گذاری داخلی در مناطق آزاد (میلیارد ریال)



شکل ۱۰: جمع سرمایه گذاری داخلی به تفکیک مناطق آزاد طی سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴ (میلیارد ریال)



نشان ۱۱: سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد (میلیون دلار)



نشان ۱۲: جمع سرمایه گذاری خارجی به تفکیک مناطق آزاد طی سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴ (میلیون دلار)

منحنی های فوق بیانگر حجم پایین سرمایه گذاری خارجی در این مناطق است.

توجه اصلی ایجاد مناطق آزاد در ایران، جذب سرمایه گذاری خارجی و افزایش صادرات بوده که طبق آمار اعلام شده توسط دبیرخانه مناطق آزاد این موضوع پس از گذشت نزدیک به سه دهه از عمر این مناطق تحقق نیافته است. در گزارش ارائه شده توسط خبرگزاری صدا و سیما [۱۳] نسبت سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد به کل کشور در سالهای ۸۵ تا ۹۳ به شرح زیر ارائه شده است:

جدول ۳: مقایسه نسبت سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد به کل کشور طی سال های ۸۵ تا ۹۳

سال	سرمایه گذاری مستقیم خارجی در کل کشور (میلیارد دلار)	سال	سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد (میلیون دلار)
۲۰۰۹	۲,۹۸۳	۸۵	۳۳,۲
۲۰۱۰	۳,۶۴۹	۸۶	۲۱,۲
۲۰۱۱	۴,۲۷۷	۸۷	۵۶,۲
۲۰۱۲	۴,۶۶۲	۸۸	۴۵۳,۶
۲۰۱۳	۳,۰۵۰	۸۹	۴۶
۲۰۱۴	۲,۱۰۵	۹۰	۲۳
۲۰۱۵	۲,۰۵۰	۹۱	۳۲
۲۰۱۶	۳,۲۷۲	۹۲ و ۹۳	۲۰۳
میانگین	۳,۲۶۸		۹۵,۴



نسبت سرمایه - گذاری در مناطق آزاد به کل کشور حدود ۳۰۵ درصد است. مطابق آمار جدول زیر، میانگین سرمایه - گذاری خارجی در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۶، معادل ۳۰۲۶۸ میلیارد دلار است، در صورتی که میانگین سرمایه - گذاری خارجی در مناطق آزاد طی سال‌های ۸۵ تا ۹۳، معادل ۹۵۰۴ میلیون آمده است، گزارش سالیانه کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل (آنکنداد) نشان می‌دهد، میانگین [۱۴] دلار می‌باشد. در گزارش خبرگزاری فارس سرمایه‌گذاری خارجی کشورمان از سال ۸۵ تا ۹۳ برابر با ۳ میلیارد و ۲۶۸ میلیون دلار بوده است؛ اما مع الاسف میزان سرمایه‌گذاری خارجی در این بازه زمانی برای مناطق آزاد تنها ۸۴،۱ میلیون دلار بوده است؛ به عبارت ساده‌تر در ۸ سال منتهی به سال ۹۳، مناطق آزاد کشور تنها موفق به جذب ۳ درصد از کل سرمایه‌گذاری خارجی شده‌اند. این درحالی است که مناطق آزاد کشور فلیپین توانسته‌اند به سهم محیرالعقول ۸۵ درصدی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی دست یابند؛ این آمار برای مناطق آزاد کشورهای مالزی، چین و بندر جبل علی نیز به ترتیب برابر ۷۲، ۵۰ و ۴۰ درصد از کل سرمایه‌گذاری خارجی جذب شده در این کشورها است.

مناطق آزاد در شرایطی این سهم ناچیز را از کل صادرات کسب کرده‌اند که نسبت به سرزمین اصلی مزایای بیشتری برای صادرات در اختیار آنها قرار گرفته بود، یکی از اصلی‌ترین این مزایا معافیت فعالان اقتصادی در پرداخت مالیات است. فارغ از عوامل شکل‌گیری این وضعیت که مهمترین آن عدم مشارکت دولت در تدارک زیرساخت‌ها، عدم ایجاد تاسیسات زیربنایی و شیوه درآمدزایی مناطق در کنار مشکلات قانونی، چاره‌جویی برای وضعیت فعلی اجتناب‌ناپذیر است. دلایل عدم موفقیت مناطق آزاد تجاری صنعتی ایران در برخی از اهداف در مقایسه با کشورهای موفق را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

الف. عدم ایجاد تاسیسات زیربنایی مناسب

عدم ایجاد تاسیسات زیربنایی مناسب از محل اعتبارات و بودجه عمومی کشور در مناطق آزاد تجاری، منوط کردن توسعه زیربناها در این مناطق به درآمدهای ناشی از عوارض حاصل از واردات و صدور کالای همراه مسافر به سرزمین اصلی، مکانیابی نامناسب مناطق (از لحاظ وجود امکانات اولیه مورد نیاز) و تسهیلات در نظر گرفته شده در قانون چگونگی اداره مناطق آزاد از مهمترین علل عدم تحقق اهداف مناطق مذکور در کشور می‌باشد.

نباید فراموش کرد حضور سرمایه گذار خارجی در منطقه‌ای فاقد مسیرهای ارتباطی بین‌المللی مانند فرودگاه، زیرساخت‌های برق و آب، بانک‌ها و سازمان‌های مالی بین‌المللی عملاً غیرممکن است [۱۵-۱۷].

ب. مشکلات مربوط به قوانین

- بررسی تجربه کشورهای مورد مطالعه در این مقاله، حکایت از اعمال معافیت و تخفیفات مالیاتی و حقوق گمرکی برای واردات مواد خام و اولیه، تجهیزات و ماشین آلات به مناطق آزاد اقتصادی این کشورها از جمله چین و کره جنوبی دارد این در حالی است که در ایران واردات کلیه کالاها اعم از مصرفی، سرمایه‌ای، واسطه‌ای، ماشین آلات، تجهیزات و مواد خام و اولیه به مناطق آزاد تجاری- صنعتی از پرداخت حقوق ورودی و مالیات بر ارزش افزوده معافند. بررسی بندهای ۱، ۲ و ۳ ماده ۵ و بند ۲ از ماده ۹ مقررات صادرات، واردات و امور گمرکی مناطق آزاد تجاری- صنعتی و ماده ۱۵، ۱۶ و ۱۷ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی حاکی از آن است که تنها امتیاز در نظر گرفته شده برای واردات کالاهایی نظیر مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای، تجهیزات و ماشین‌آلات به منظور تولید و سرمایه‌گذاری به مناطق آزاد تجاری در مقایسه با واردات کالاهای مصرفی به این مناطق صرفاً در عوارض بندری و فرودگاهی خلاصه می‌شود.

- در اغلب کشورهای مورد مطالعه در این مقاله، معافیت مالیات بر درآمد شرکت‌های فعال در مناطق آزاد اقتصادی طی دوره زمانی محدود مثلاً ۵ سال (پس از ثبت یا انتقال شرکت به منطقه) اعمال می‌شود و برای سال‌های بعد تخفیف مالیاتی اعمال می‌گردد. این در حالی است که در مناطق آزاد ایران بر اساس قانون مربوطه کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی که در منطقه به انواع فعالیت‌های اقتصادی اشتغال دارند، نسبت به هر نوع فعالیت اقتصادی در منطقه آزاد از تاریخ بهره‌برداری مندرج در مجوز به مدت ۲۰ سال از پرداخت مالیات بر درآمد و دارایی موضوع قانون مالیات‌های مستقیم معاف خواهند بود. به عبارت دیگر هیچ نوع تمایزی بین انواع فعالیت‌های اقتصادی از منظر تولیدی، خدماتی و یا تجاری وجود ندارد و نگرش یکسانی بر همه فعالیت‌ها جاری است و هیچ گونه ارتباطی نیز بین معافیت مالیاتی با عملکرد منطقه یا پنگاه از لحاظ صادراتی بودن و یا جذب سرمایه‌های خارجی تعریف نشده است.

- بر اساس قوانین و مقررات مناطق آزاد تجاری- صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی ایران، برای ورود تولیدات مناطق مذکور به داخل کشور منعی برقرار نشده و واردات این تولیدات به کشور صرفاً به رعایت مقررات صادرات و واردات عمومی کشور و پرداخت حقوق ورودی مربوطه و معافیت‌های در نظر گرفته شده در ماده ۱۵ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد اقتصادی منوط شده است. این در حالی است که در



کشورهای مورد مطالعه، غالباً تنها ورود درصدی از کالاهای تولید شده در مناطق آزاد به سرزمین اصلی به شرط پرداخت کامل حقوق گمرکی مجاز می‌باشد. همچنین مطابق مواد ۱۵، ۱۶ و ۱۷ قانون چگونگی اداره مناطق به واسطه تخفیفات حقوق ورودی در نظر گرفته شده به میزان ارزش افزوده ایجاد برای واردات کالاهای تولید شده در مناطق آزاد به سرزمین اصلی، واردات اینگونه کالاها به کشور را آسان و به صرفه نموده است.

- پیچیدگی و حجم زیاد قوانین موجود و بعضاً وجود تناقض در آنها یکی از مشکلات جذب سرمایه گذار در مناطق آزاد ایران است.

ج: تغییرات مدیریت و سیاست گذاری‌های اقتصادی

- عدم ثبات مدیریتی و تغییر رویکردهای اقتصادی با تغییر دولت‌ها منجر به بلا تکلیفی سرمایه گذاران در بخشهای اقتصادی مختلف در برخی از مناطق آزاد ایران شده است. بدیهی است که وجود سیاست‌های اقتصادی و رویکردهای مشخص در اداره مناطق آزاد منجر به بهبود فضای کسب و کار و همچنین افزایش جذب سرمایه گذار در مناطق آزاد ایران خواهد شد.

- در گزارش ارائه شده در خبرگزاری صدا و سیما [۱۳] آمار زیر در این زمینه ارائه شده است:

شکل ۴: تعداد مدیران مناطق آزاد از بدو تاسیس تا کنون

منطقه آزاد	سال فعالیت	تعداد مدیر
قشم	۷۲	۹
کیش	۷۲	۹
چابهار	۷۲	۱۴
ارس	۸۳	۶
اروند	۸۴	۹
انزلی	۸۳	۶
ماکو	۹۰	۳
مجموع	۱۱۶ سال	۵۶

بر اساس توضیحات فوق، مجموعه استراتژی‌های قابل استفاده به منظور اصلاح قوانین و رویه‌های موجود در اداره مناطق آزاد کشور با استفاده از نقطه نظرات سرمایه گذاران در مناطق آزاد ایران و همچنین صاحب نظران اقتصادی به منظور افزایش سرمایه گذاری در بخش‌های تولیدی و همچنین افزایش صادرات در سه بخش، به شرح ذیل عنوان می‌گردد:

الف- امکانات زیربنایی:

- ۱- ایجاد مراکز ارتقا و انتقال فناوری پیشرفته در مناطق آزاد
- ۲- تبدیل برخی (یا بخشی) از مناطق آزاد تجاری - صنعتی به مناطق صرفاً پردازش صادراتی و محدود کردن معافیت‌های مالیاتی به این محدوده و ممنوع نمودن خرده فروشی در این مناطق و واردات از محل ارزش افزوده از این مناطق به داخل کشور
- ۳- اختصاص ردیف‌های بودجه‌های مستقل در قوانین بودجه سالیانه برای احداث و تکمیل تأسیسات زیربنایی مناطق آزاد به منظور قطع کردن ارتباط درآمد این مناطق از محل عوارض واردات به این مناطق.
- ۴- بهبود وضعیت سیاسی و روابط تجاری و اقتصادی با نقاط مختلف دنیا
- ۵- تهیه برنامه جامع برای هر منطقه آزاد با توجه به زیرساخت‌های هر منطقه و سیاست گذاری‌های کلان کشور

ب: اصلاحات قانونی

- ۱- مدت زمان استفاده از تخفیف‌ها و معافیت‌های قانونی در مناطق آزاد تجاری صنعتی برای واحدهای تولیدی و یا میزان آن دو برابر واحدهای تجاری تعیین شود تا سرمایه گذاران به سمت ایجاد و یا توسعه واحدهای تولیدی و صنعتی تشویق گردند.
- ۲- رفع ابهام در مواردی که قانون مناطق آزاد با سایر قوانین عمومی کشوری تناقض دارد و همچنین ایجاد هماهنگی قوانین مناطق آزاد کشور با قوانین بین المللی
- ۳- کار آمد کردن قوانین فعالیت‌های بانک و بیمه
- ۴- برای واردات کالاهای تولید شده در مناطق آزاد به سرزمین اصلی با معافیت گمرکی، سقف ورود گذاشته شود (مثلاً ۳۰ درصد) و باقی مستلزم پرداخت کامل حقوق ورودی باشد (اصلاح ماده ۱۵ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد)



۵- معافیت‌های مالیاتی از محوریت شرکت‌ها و بنگاه‌ها خارج و از یک تاریخ معین مثلاً ابتدای سال ۱۴۰۰ برای یک بازه زمانی معین متناسب با میزان آبادانی و پیشرفت هر منطقه، درجه صادرات گرایی محصولات تولید شده، سرمایه خارجی جذب شده، خلق و بهره‌برداری از مزیت‌های نسبی، ارزش افزوده ایجاد شده و جذب فن‌آوری‌های نوین بازطراحی شود (از صفر تا صد درصد). به عبارت دیگر باید شاهد یک ماتریس مالیاتی برای مناطق آزاد بود تا ابزار مالیات مؤثر و کارآمد عمل نماید. برای برخی فعالیت‌ها مثل تولیدات با سطح فرآوری پایین بهتر است معافیتی در نظر گرفته نشود (اصلاح ماده ۱۳ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری-صنعتی)

۶- حقوق ورودی کالاهای مصرفی وارداتی به مناطق آزاد تجاری-صنعتی به جز مواد خام و ماشین آلات صنعتی، مشابه حقوق ورودی این کالاها در سرزمین اصلی، دریافت و منابع حاصله به یارانه صادرات از مناطق و ایجاد تأسیسات زیربنایی اختصاص یابد. (اصلاح ماده ۵ مقررات صادرات، واردات و امور گمرکی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و درج آن در قانون چگونگی اداره مناطق آزاد). مطابق با تجربه کشورهای موفق در اداره مناطق آزاد نشان می‌دهد که آنها معافیت‌های مالیاتی و حقوق گمرکی برای واردات را صرفاً برای مواد خام و ماشین آلات صنعتی قرار داده‌اند که نمونه بارز آن کشورهای چین و کره جنوبی هستند، اما در ایران برای این معافیت‌های ویژه هیچ محدودیتی وجود ندارد و کالاهای مصرفی نیز شامل آنها می‌شوند که این یک ضعف بزرگ در قانون اداره مناطق آزاد است.

۷- در مناطق آزاد تجاری-صنعتی که خرده‌فروشی در آنها ممنوع نیست، معافیت مالیاتی لغو یا محدود گردد.

ج- سیاست گذاری کلان اقتصادی:

۱- توجه به ضرورت بهبود مستمر و به روزرسانی مداوم شرایط رقابت جهانی
۲- استفاده مناسب از مدیران شایسته، کارا، توانمند و با برنامه
۳- تغییر نگرش سیاست‌گذاران و مدیران ارشد کشور در مورد توسعه کیفی مناطق آزاد به جای افزایش کمی این مناطق. توضیح اینکه در اکثر کشورهای موفق دنیا مناطق آزاد با اصول پذیرفته شده‌ای همچون مساحت محدود، محصور شده و با رویکرد تولیدی و تخصصی ایجاد می‌شوند [۱۸].

۴- توسعه روابط بانکی و پولی با سایر کشورها

۵- مدیران منطقه باید مانع از بروز بوروکراسی و تشریفات زائد اداری شوند و در رسیدگی به درخواست‌های سرمایه‌گذاری و صدور مجوز شرکت‌ها جهت تأسیس و یا جهت ورود به منطقه سرعت عمل به خرج دهند.

۶- به طور کلی صادرات مناطق آزاد را عمدتاً می‌توان در دو دسته طبقه بندی کرد: یکی صادرات قطعی است که خود مناطق تولید و صادر می‌کنند و دیگری صادرات مجدد است که حجم زیادی از اقلام و کالاها از مناطق دیگر از سوی فعالین اقتصادی خریداری و در منطقه آزاد با پردازش جزئی روی آن انجام می‌شود تا ارزش افزوده را بالا برده و در بازار خارج کشور عرضه کنند. این همان صادرات مجدد است. توسعه صادرات مجدد در بسیاری از مناطق آزاد دنیا مورد توجه قرار گرفته است و می‌تواند در خصوص مناطق آزاد ایران نیز به توسعه سرمایه‌گذاری و صادرات کمک شایانی نماید. این نوع از صادرات تجربه بسیار موفقی در کشورهای سنگاپور، هنگ کنگ و در مقیاس کوچک‌تر دبی داشته و درآمد ارزی آنها از صادرات مجدد کالایش از درآمد حاصل از صادرات ملی آنان است.

۷- شناسایی تمام اقلام وارداتی کشورهای هدف منطقه ای مناطق آزاد بر اساس مقدار و ارزش دلاری آنها.

۸- زمینه سازی برای تهیه گزارش های فنی - اقتصادی اقلام مندرج در بند پیشین برای تولید آن اقلام در مناطق و معرفی به سرمایه گذاران برای تولید و گسترش صادرات به بازارهای هدف منطقه ای. انجام این برنامه مستلزم شناسایی الگوی مصرف متقاضیان در کشورهای منطقه از طریق کار میدانی و بازاریابی نیز خواهد بود.

۹- شرکت در نمایشگاه های تخصصی استانی و نمایشگاه های تخصصی در نمایشگاه بین المللی تهران برای اطلاع رسانی از مزیت ها و ظرفیت های مناطق آزاد و بازاریابی برای تولید کنندگان داخلی و متقاضیان سرمایه گذاری اقلام مورد نظر و انجام مذاکرات رو در رو و تعاملات لازم برای شروع کار و مشارکت بیش از پیش بخش خصوصی در مناطق آزاد و ویژه کشور.

۱۰- با توجه به عدم وجود مشوق های محرک برای صادرات مجدد در مناطق آزاد تجاری صنعتی کشور، تعبیه مشوق هایی برای توسعه صادرات مجدد کالاها در این مناطق ضروری به نظر میرسد.

۱۱- فهرست کالاهای مشمول خرده فروشی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی به صورت محدود و با ملاحظات تولید داخل، اعلام شود.

۱۲- برقراری تفاهم نامه ها و موافقت نامه های همکاری با سایر کشورها



۶. نتیجه گیری

با توجه به قدمت ایجاد مناطق آزاد در ایران به نظر می رسد مناطق آزاد تشکیل شده در جذب سرمایه گذار جهت پروژه های نفت و انرژی خود نیاز به بهبود بازنگری در رویکردها، قوانین و راهکارهای مورد استفاده دارند. در این مقاله سعی شد تا با مطالعه برخی از کشورهای موفق در بحث احداث مناطق آزاد نسبت به مقایسه و آسیب شناسی مناطق آزاد کشور اقدام گردد و با توجه به تجربیات کشورهای موفق و استفاده از نظر سرمایه گذران داخلی در مناطق آزاد روش های استراتژیک عملی در سه بخش اصلاحات قانونی، سیاست گذاری کلان اقتصادی و امکانات زیربنایی ارائه گردید. روش های ارائه شده به مانند هر روش دیگری نیاز به ارزیابی دوره ای و مقایسه نتایج دارد که با مدل ارائه شده امکان ارزیابی صحیح نتایج و اصلاح رویکردها در صورت نیاز وجود خواهد داشت.

مراجع

- [۱] التجانی، ابراهیم، ۱۳۸۸، "مناطق آزاد تجاری و صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات در مقایسه با سه کشور دیگر آسیایی"، پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۳۳.
- [۲] گزارشی معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی در خصوص مناطق آزاد، سال ۱۳۹۵
- [۳] آشنایی با مناطق آزاد چین، ماهنامه مناطق آزاد، مهر ۱۳۸۰، ص ۱۹.
- [۴] ایروانی، محمدجواد؛ ۱۳۸۲، "نهادها و تغییرات نهادی در چین"، انتشارات دُر
- [۵] سازمان منطقه ای ویژه اقتصادی انرژی پارس، ۱۳۹۴، کتاب سرمایه گذاری در منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس (ویژگی ها، پتانسیل ها، <http://www.pseez.ir>
- [۶] مقایسه عملکرد مناطق آزاد تجاری موفق دنیا و ایران - دفتر تحقیقات و سیاست های پولی و بازرگانی - ۱۳۹۵
- [۷] چانگ، هاجون، ۱۳۹۲، نیکوکاران نابکار (افسانه تجارت خارجی آزاد و تاریخچه پنهان سرمایه داری)، مترجمان: میر محمود نبوی و مهرداد شهابی، انتشارات کتاب آمه، چاپ اول.
- [8] Special economic zones: issues and implications, Parag Arun Narkhede, december 2008
- [9] Asian economic integration report 2015, Asian development bank
- [۱۰] چانگ، هاجون، ۱۳۹۲، اقتصاد سیاسی سیاست صنعتی، مترجم: اصلا نودجانی، انتشارات نوین طراحان آزاد، چاپ اول.
- [۱۱] علمی، محمد: نگاهی به دستاوردهای مناطق آزاد در کشورهای در حال توسعه، مجله مناطق آزاد، شماره ۲۵، تهران، ۱۳۷۱.
- [۱۲] لطیفی، غلامرضا؛ امین آقایی، مهرناز، ۱۳۸۵، "جایگاه مناطق آزاد در برنامه ریزی منطقه ای ایران"، فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۳۶
- [۱۳] "نگاهی اجمالی به وضع مناطق آزاد کشور"، ۱۱ بهمن، ۱۳۹۶؛ خبرگزاری صدا و سیما
- [۱۴] "پای لنگ مناطق آزاد در جذب سرمایه گذاری خارجی"، گروه اقتصادی، حوزه صنعت، تجارت، بازرگانی، خبرگزاری فارس، ۵ شهریور ۹۶
- [۱۵] رهنورد، فرح الله، ۱۳۸۹، "عوامل موثر بر عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی، فرآیند مدیریت و توسعه"، شماره ۷۴، پاییز و زمستان
- [۱۶] محقق، مهدی، ۱۳۸۶، "تحلیلی بر وضعیت مناطق آزاد و ویژه در ایران"، بررسی های بازرگانی، شماره ۲۳.
- [۱۷] مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۰، "بررسی چالش های مناطق آزاد ایران"، دفتر مطالعات اقتصادی
- [18] Foreign Investment Advisory Service (FIAS). 2008. Special Economic Zones: Performance, Lessons learned, and implications for zone development. Washington, DC: World Bank.
- [۱۹] گزارش روابط عمومی شورای عالی مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی
- [۲۰] "علل عدم موفقیت مناطق ویژه اقتصادی و آزاد تجاری در کشور"، مرکز تحقیقات و بررسی های اقتصادی؛ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران،